

ADANA KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ ÜZERİNE

Osman Fikri SERTKAYA

Adana şehrinin adı Ön Asya'nın ve Yakın Doğu'nun çeşitli tarihî dillerinde, o dillerin kurallarına uydurularak birbirinden farklı şekillerde geçiyor. Ancak Yoel Arbeitman ile Gary Rendsburg, "Adana Revised: 30 Year Later" adlı yazılarında "Adana" adını şöyle açıklıyorlar.

"**Adana** (<a+dana) Luvice eski bir toponim [yer adı] dır. Hint-Avrupa dillerinde *an-* >*a-* şeklinde gelişen ve "on, near [üstünde, yanında]" anlamına gelen *a-* ön eki ile + *dânu* (<Proto Hint-Avrupa'da *deh (a) nu-*) "river" kelimesinden oluşmuştur.¹

Avesta'da da *dânu-* "river [nehir]" anlamına geliyor ve Karadenize dökülen *Don*, *Dnyepyr*, *Dnyestr*, *Tuna* gibi *nehir* adlarında bu kelimenin korunduğu söyleniyor.

dânu- kelimesi İran dillerinden Osetçede *don* "water, river" şeklinde geçiyor ve Mihail Şolohov'un adı Türkçeye *Ve Durgun Akardı Don* şeklinde çevirilen romanında geçen *Don* nehrinin adı olarak kabul ediliyor."²

Dnyester nehrinin adı <*Danu nasdya* "Nehirin önüne", *Dnyeper* nehrinin adı ise <*Danu apara* "Nehirin arkasına" şeklinde açıklanıyor.³

Tuna nehrinin adı ise *Danubius* ~ *Damuvius*'tan geliyor. Kaynaklarda *İstros*⁴ adının da verildiği görülen bu nehrin Osmanlı kaynaklarındaki adı *Tun* ve *Tuna* olarak geçiyor.

Âşık Çelebi, *Tezkiresi*'nde (British Museum, Or. 6434, s. 167) şair Arifi'yi şöyle anlatıyor:

"Gâh garba gönderdiler, gâh şarka; evvel be-tun u be-tunca deyü tunü'l-Butun'a ya'nî vilâyet-i Budun'a gönderip defterdâr etdiler, ba'dehu Bağdad'a gönderüp

1 Bu bilgi *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'ndeki "Adana. Akdeniz bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il" maddesinde "İslam öncesinde Adana" (I, s. 348c-349c) bölümünü yazan Sargon Erdem tarafından da tekrarlanmıştır.

2 *Archiv Orientalni*, 49/2, 1981, s. 149-150.

3 J. P. Mallory+D. Q. Adams, *Encyclopedia of Indo-European Culture*, s. 487.

4 István Vásáry, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, İstanbul, 2007, s. 50.

... [Bazan batıya, bazan doğuya gönderdiler; önce Tuna'ya ve Tunca'ya diyerek Budin'in Tuna'sına yani Budin Vilâyeti'ne göndererek Defterdâr (tayin) ettiler, daha sonra Bağdad'a göndererek ...].

Be-tun u be Tunca “Tuna'ya ve Tunca'ya” deyimini Ahmed Paşa tarafından *Divanı*'nda iki beyitte kullanılmış.

Dedüm: “Müddei! ” “Dilber getdi”. Dedi: / “Be-Tun u be-Tunca be-âb-ı siyeh! ”

“(Seni sevmek) iddiasında olana “Gönül çalan sevgili gitti” dedim.

“Tuna'ya, Tunca'ya Karadeniz'e kadar (yolu var)” dedi.

Karasu'yu vermek demekdür bana / Be-Tun u be-Tunca be-âb-ı siyeh.

(Kırım'ın) Karasu (Bazar) şehrini (düşmana) vermek,

bana Tuna'yı, Tunca'yı Karadeniz'i (düşmana vermek) demektir” dedi.

Divan şiirinden sonra bu nehrin adı *Tuna* şeklinde söylenmiş ve Gazi Osman Paşa'nın marşı bu kelime ile başlamıştır.

Tuna nehri akmam diyor / Etrafını yıkmam diyor

Ünü büyük Osman Paşa / Plevne'den çıkmam diyor.

Biz öbür nehir adlarını bırakalım, yine *Adana* adına dönelim.

Adana şehrinin adı MÖ II. bin yıllarında yazılan çivi yazılı Hitit tabletlerinde *adaniya* ~ *ataniya* şeklinde geçiyor. Ancak en az dört bin yıllık bir yerleşim bölgesi olan bu şehir adının Luvice *adanawa-* ~ *atanawa-*'dan getirilerek *a-dânu* “nehir üzerinde” şeklinde anlamlandırılıp Tanrıça *Dânu* ile bağlantılanmasının dışında başka bir izahı daha olmalı diye çok düşündüm çünkü Luvice *adânu* ile Osmanlı Türkçesinde *âtana* > *âdana*; Bugün ise *Adana* şeklinde kullandığımız kelimelerdeki ses değişimleri birbiri ile örtüşmüyordu.

Bu konuda *Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie*'de⁵ *Tanais* “Okeanos ile Tethys'in oğlunun adı; aynı isimli nehirlerin tanrısı; Amazon Lysippe ile Berossos'un oğlunun adı” açıklamalarını gördüm.

Okeanos-Uranos ile Gaia'nın oğlu. Kâinatı muhit olan denizlerin ve suyun sembolü. Hesiodes, onu bir titan saymış. Karısı olan Tethys'ten bütün tanrıların ve varlıkların doğduğunu düşünmüş.⁶

Tethys-Okeanos'un karısı. Okeanid'ler adıyla çağırılan 3000 güzel kızın, daha doğrusu bütün akarsuların anası.⁷

Dictionnaire Illustré Latin-Français'de ise *Tânaïs* kelimesi “nehir, akarsu, Asya ile Avrupa'yı ayıran nehir, Don nehri” şeklinde açıklanıyor.⁸

Tanais-Okeanos ile Tethys'in oğlu. Bugünkü Don nehri'nin tanrısı. Bir rivayete göre de Tanais, Berossos ile Amazon Lysippe'nin oğlu. Tanrılar arasında an-

5 *Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mitologie*, cilt 5 (T), Leipzig, 1916-1924, s. 73.

6 Şefik Can, *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul, Ekim 2011, s. 487.

7 Şefik Can, *age.*, s. 517.

8 Félix Gaffiot, *Dictionnaire Illustré Latin-Français*, Paris 1934, s. 1541.

cak Ares'e tapıyor ve kadınlardan nefret ediyordu. Aphrodite buna kızdı ve ona iğrenç bir aşk Verdi. Tanais kendini doğurana âşık oldu. Bu aşktan ümitsizliğe kapıldı. Kendisini, o zamana kadar (adı) Amazonius olan nehre attı, intihar etti. Ondan sonra nehrin adı Tanais oldu.⁹

Don nehrinin adının *Dânu* yerine *Tânaïs* ile açıklandığını da görünce şüphe-min gerçek olduğuna inandım. Daha önce de Herodot'un İskitçede "akarsu, nehir" anlamlarında *Tânaïs* kelimesini kaydettiğini görmüştüm. O zaman şu mantığı yürüttüm.

Anadolu Hititlerden sonra uzun yüzyıllar Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetinde kaldı. Anadolu'da kullanılan dil de Rumca/Grekçe oldu. Türkler Anadolu'yu fethettikten sonra Anadolu'da kullanılan Latin/Grek isimlerindeki *-es*, *-is*, *-os* gibi ekleri atmışlar, söz gelimi Alp Arslan'ın Malazgirt ovasında yendiği *Romanos Diogenes*'in adını *Roman Diyojen* gibi, yine *Descartes* yerine *Dekart*, *Socrates* yerine *Sokrat*, *Diogenos* yerine *Diyojen* gibi, şekilleri kullanmışlardır. Bu yüzden *A-tanaïs* "Nehire doğru, suya doğru" gibi bir Rumca ibare Türkçede *A-tana* şeklini alacak ve yerleşim biriminin adı olarak kullanılacaktır. Böylece Osmanlı metinlerinde kelimenin Arap alfabesindeki kalın te sesi olan tı harfi ile *Âtana* şeklindeki imlâsı da açıklığa kavuşmuş oluyor.

Herodot'a göre İskitçe *Tanaïs* > *Tana* kelimesi tarihi Türk ve Moğol metinlerinde de kendisini gösteriyor.

Moğolların Gizli Tarihi / Tarihçesi'nde 107. paragrafta "Tana deresi / çayı" ibaresi geçmektedir. A. Temir yayımında şu açıklama yer alıyor:

Tana, Burhan-haldun dağı önünden geçer, Keluren'in bir koluna dökülür (s. 248b).

§ 107. "Temucin ... Tunggelik (nehirinin) mecrasına doğru gitti ve **Tana** deresi civarında, Burhan-haldun eteğinde yerleşti". (A. Temir yayımı, s. 47).

"Temucin ... Burhan Haldun'un bağrındaki Tünheleg'in yukarı kısımlarına göç edip **Tana Çayı**'na varıp kondu". (M. Levent Kaya yayımı, s. 54).

Dede Korkut Kitabı'nda da *Tana* (suyunun) *Sazlığı* ibaresi zikredilmektedir. Yalancı oğlu Yaltaçuk'un "Beyrek öldü" diyerek Beyreğin nişanlısı Banu Çiçeğe talip olmasının sonunda Beyreğin ölmediği meydana çıkınca *Tana* sazlığına kaçmasını hepimiz hatırlıyoruz. Metin şöyledir: *Yalançı oğlu Yaltaçuk bunu eşitdi. Beryeğün korkusundan kaçdı, özini Tana Sazına urdı. Beryek ardına düşdi. Ol sazı oda urdı. Yalançı oğlu Yaltaçuk gördi ki yanar. Çıkdı, beryeğün ayağına düşdi, kılıcı altından geçdi, Beryek dahi suçundan geçdi.*

Son olarak MS II. yy'da Batlamyus'un kaleme aldığı *Geographia*'da *Tanaïs* adının hem "Don", hem de "Sirderyâ" nehirleri için kullanıldığını söyleyelim. Ancak yapılan son araştırmalar *Tanaïs* adının "Sirderyâ" için kullanılmasının bir yanlış anlamadan kaynaklandığını ortaya koymuştur.¹⁰

9 Şefik Can, *age.*, s. 515.

10 István Vásáry, *Eski İç Asya'nın Tarihi*, İstanbul, 2007, s. 84.